

"הדרך הכשיל פחי מאד": מְקַבְּי אברהם יצחק הכהן מוטולנסקי

מוקדש לבנותי, דור ההמשך המוצלח

1. מבוא

אברהם יצחק הכהן היה "מלמד" בעירתו מוטול (Motul) בבלרוסית, (Motolь ברוסית), הידועה בכינויה היהודי מוטלה (מאטעלע). דמותו מוכרת מתוך כתביהם של כמה מבניה של עיר זו: ספרו של דר' חיים וייצמן, הנשיא הראשון, "מסה ומעש",¹ מספרה של אחותו, חיה ויצמן ליכטנשטיין, "בצל קורתנו",² וספרו של יהודה ריינהרץ, "ויצמן בדרך אל המנהיגות".³ הגדיל לעשות חיים צ'מרינסקי, שבספרו "עירתו מוטלה" זכה רב אברהם יצחק (אבא-יצחק) לתיאור בן שלושה עמודים.⁴ ר' אברהם יצחק כונה "ר' יצחק השחור" בגלל "שערותיו השחורות וחזותו הכהה",⁵ ואולי גם כדי להבדילו מר' אברהם יצחקים אחרים, כמו זה "הפזיז"⁶ ו"האדום".⁷ שמו המלא של אדם זה הוא ר' אברהם יצחק הכהן מוטולנסקי (או מוטוליאנסקי). ברשותי כמה מכתבים שכתב אברהם יצחק למשפחתו בפתח המאה העשרים, ואביאם לפרסום כאן.

ר' אברהם יצחק המלמד

ר' אברהם יצחק השחור היה, כאמור, מלמד במוטלה. חתנו, שכנראה ציפה ממנו להיות תלמיד חכם ממש, התלונן שר' אברהם יצחק מעולם לא הפך ל'איש', דהיינו לתלמיד חכם. אבל, טוען חיים צ'מרינסקי, תפקיד המלמד הלם אותו באופן מושלם.⁸

ר' אברהם יצחק היה מלמד מסורתי, ולימד את תלמידיו מקרא, משנה, גמרא, וראשונים. צ'מרינסקי מונה את הוראתו באופן מפורט: "תנ"ך, משניות, גמרא, אגדה, פרקי אבות, שמונה פרקים להרמב"ם, הקדמת הרמב"ם לפרק חלק, הלכות נבחרות מספר המדע וכו'".⁹ לאחר שהיו בקיאים בתנ"ך, הפריד ר' אברהם יצחק את החומש עם רש"י ללימוד

1 חיים וייצמן, **מסה ומעש: זכרונות חייו של נשיא ישראל**, שוקן, ירושלים ותל אביב, תש"ט.

2 חיה ויצמן-ליכטנשטיין, **בצל קורתנו: פרקי זכרונות מבית אבא**, עם עובד, תל אביב, תש"ה.

3 יהודה ריינהרץ, **ויצמן בדרך אל המנהיגות**, ירושלים תשמ"ז.

4 חיים צ'מרינסקי, עירתו מוטלה, דוד אסף (מהדיר), מאגנס, ירושלים תשס"ב.

5 ריינהרץ, וייצמן, עמ' 19, ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 47.

6 ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 12.

7 ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 18.

8 צ'מרינסקי, עירתו מוטלה, עמ' 151.

9 צ'מרינסקי, עירתו מוטלה, עמ' 151.

בפני עצמו, ולצד זה התקדם עם שאר חומרי הלימוד. גם בשבתות¹⁰ ובין הזמנים¹¹ נדרשו התלמידים ללמוד, ומן הסתם נתכוונו הכותבים לכך שהרב היה עוקב אחרי לימודם גם בעיתות אלה.

עדויות רבות יש על דרכו של הרב בהוראת הבנות, לא רק את הבנים.¹² חווה ויצמן ליכטנשטיין מעידה שלמדה אצלו עד גיל עשר, שאז אמר לה הרב שהיא מבוגרת מדי ל"חדר". אך המשיך לבוא לביתה כל בוקר אחרי התפילה, היה מלמד אותה במשך שעה, ונותן לה עבודה להמשך היום.¹³

חיה וייצמן לא היתה היחידה. צ'מרינסקי מעיד שמשעה שש עד תשע בבוקר, תוך כדי ארוחת הצהריים, ואחר תשע בערב, היה אברהם יצחק מלמד תלמידות.¹⁴ תלמידותיו של ר' יצחק כונו בפי צ'מרינסקי "הבתולות המשכילות, תלמידותיו של אבא-יצחק".¹⁵ מצב זה היה יוצא דופן במזרח אירופה של סוף המאה התשע עשרה.¹⁶

מעבר ללימוד המסורתי, ר' אברהם יצחק שלח יד-הוראתו גם בחכמות חיצוניות. ראשית לימד והתעקש שתלמידיו ידעו עברית על בוריה.¹⁷ צ'מרינסקי מעיד על פרטי הוראה זו, "דקדוק לימד על פי תלמוד לשון עברי' ודווקא מתוך הספר גופו ככתבו וכלשונו, ולפעמים השתמש גם ב'מסלול' וב'מורה הלשון'".¹⁸ כל אלה הם ספרי דקדוק שחוברו על ידי משכילים עבריים.¹⁹ בנוסף על העברית, לימד הרב גם ספרות עברית;²⁰ צ'מרינסקי טוען, שלבו של ר' אברהם יצחק לא נטה אחרי כל ספרות עברית חדשה שנכתבה באשר היא: "בסתר לבו 'לא גרס' את אחד-העם ולא את מנדליי (מלבד חידודיו בעם בית המדרש הישן), ואפילו ביאליק עדיין מוטל בספק לגבי דידיה, אלא 'לבא לפומבא לא גלי'".²¹ מכל מקום, כמו שמעיד צ'מרינסקי, ר' אברהם יצחק קרא כל מה שהצליח להשיג ממה שנכתב בעברית מאז כתביו של משה מנדלסון, דהיינו, השליש האחרון של המאה השמונה עשרה, והצליח לקרוא הכל עד שזרם הספרות החדשה התגבר מעבר ליכולתו.

מחוץ לעברית לימד ר' אברהם יצחק מדעי הטבע, ככל יכולתו. צ'מרינסקי מעיד שביום אחד לימד את תלמידיו הבוגרים יותר את כל פעולות החשבון הבסיסיות, חיבור, חיסור, כפל וחילוק, אחרי שהוא עצמו למד אותן מתוך ספר

¹⁰ ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 56.

¹¹ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 153.

¹² הערה: דבר זה היה כנראה נפוץ, לפחות במוטלה, שהבנות תלמדנה עד שלב מסוים, כי חיה ויצמן ליכטנשטיין מעידה

שלמדה גם אצל רבנים אחרים בצעירותה, ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 19-12.

¹³ ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 56.

¹⁴ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 152.

¹⁵ צ'מרינסקי, עירתי, עמ' 197.

¹⁶ על מצב השכלת הנשים, במיוחד בעניין העברית, ראו טובה כהן ושמואל פיינר, **קול עלמה עבריה - כתבי נשים**

משכילות במאה התשע עשרה, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 2006, במבוא; אברהם גרינבוים, "חדר הבנות" ובנות בחדר הבנים

במזרח אירופה לפני מלחמת העולם הראשונה, רבקה פלדחי ועמנואל אטקס (עורכים), **חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים**

ופוליטיים, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1999, עמ' 297-304.

¹⁷ ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 116.

¹⁸ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 153.

¹⁹ כפי שמעיר דוד אסף: "תלמוד לשון עברי' חובר בידי יהודה ליב בן זאב; 'סר מסלול' חובר בימי חיים בן נפתלי קסלין;

'מורה הלשון' חובר בידי חיים צבי לרנר." (צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 153, הערה 202).

²⁰ ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 56; ריינהרץ, ויצמן, עמ' 19; ויצמן, מסה ומעש, עמ' 11.

²¹ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 152.

שנפל לידו, ואז אמר להם ש"יש עוד כמה מיני חשבונות אחרים, למשל, תשבורת, אלא שאותם החשבונות אף אני עצמי איני יודע".²²

ר' אברהם יצחק לימד היסטוריה אקטואלית, וחשוב היה לו שתלמידיו ידעו מה קורה בעולם. צ'מרינסקי מספר איך בפרוץ מלחמת "תורכיה רוסיה" (כנראה כוונתו לאירועים בשנים 1876-78) הסביר ר' אברהם יצחק לתלמידיו את הגיאוגרפיה של האזורים הרלוונטיים על גבי הגמרא הפתוחה, ובניגון ה"לימודי".²³

כך צ'מרינסקי כותב על סדר יומו של המלמד:

ר' יצחק היה מתפלל במניין ראשון, והתחיל בעבודתו מיד לאחר מכן. משש ועד תשע בבוקר תלמידות משכימות לפתחו. מתשע ועד סעודת הצהריים הוא פנוי ל'חדר', כלומר לתלמידים. בשעת סעודה הוא מטפל, גם כן תוך כדי אכילה, באיזו תלמידה. מכאן ועד תשע בערב - שוב החדר והתלמידים. ועדיין לא נגמרה עבודה היום: שוב תלמידות...²⁴

ר' אברהם יצחק לא היה למדן מעמיק, אך היה סקרן, ביקורתי, ואינטלקטואל נלהב, וניחן בכשרון לטעם התלהבות בתלמידיו. עם זאת, בין הזמנים ובחגים היה ר' אברהם יצחק מבלה את ימיו בבית המדרש, ושם היה דבק באלה שנטו למשכילות, כמו הדוד בונים, עקיבא-יוסף, עזר וויצמן.²⁵

מעבר לעיסוקו כמלמד, שכאמור עשה באהבה גדולה ולקח את רוב יומיו ושבתותיו, היה ר' אברהם יצחק גם איש חברה להתרועע, אך גם עיסוקי הפנאי שלו היו ספוגים אהבת הלימוד והידע. בין הזמנים היה מיושבי בית המדרש, ומקומו בבית המדרש היה באמצע; צ'מרינסקי מתאר כיצד דן איתו, עם חיים צ'מרינסקי הילד הסקרן, בסתירה לכאורה בפיוט לראש השנה "יראתי בפצותי".²⁶ בשבתות היה מבאי ביתם של הווייצמנים. הווייצמנים נהגו לשחק קריקט בשבת, וזוהי ויצמן ליכטנשטיין מספרת על תגובתו של ר' אברהם יצחק לכך "למראה המשחק הזה היו אבא ור' אברהם יצחק מוטולנסקי מדברים ביניהם על הזיווג הנפלא של התמדה ורצינות בלימודים ומסירות לעניינים העומדים ברומו של עולם, עם השוכבות הזאת, המרבה שמחה ועליצות".²⁷

חייו האישיים של ר' אברהם יצחק

אברהם יצחק הכהן היה נשוי לביילה לבית גוטנסקי, משפחה שהיתה מוכרת במוטלה. ביילה נפטרה במוצאי שבת כה בשבט תרע"ט (25.1.1919). לזוג היו חמישה ילדים, שלוש בנות ושני בנים.

הבנות היו רחל, שעל גורלה לא ידוע דבר, וכנראה נפטרה בגיל צעיר. צפורה, שנישאה לשלום אשמן, ונולד להם בן ששמו יעקב. ציפורה ובעלה עברו לחיות בברזה קרטוסקה (Bereza Kartuska), ברוסיה הלבנה כיום. תושבי העיירה נרצחו כולם ביולי 1942, וזה כנראה היה גם גורלם של בני משפחת אשמן. הבת השלישית היתה ליבה (מאוחר יותר: לנה) מוטולנסקי: היא נולדה ב-1875, נישאה למקס הודקס (Max Hodax) יליד מוסקבה, חיה בארצות הברית, והזוג ראה בנים ובנות.²⁸ לנה נפטרה בברוקלין בשנת 1937.

שני בניו של אברהם יצחק היו יפים-חיים (1873-כא כסלו תש"ב [10.12.1941]), וגרישה-צבי (תרלה [1874] - ח אלול תשטז [15.8.1956]). חיים נישא לבחירת ליבו לאה לבית שפירו (שהיתה קרובתו של חיים צ'מרינסקי מצד אמה) בעיירה מוטלה, וגרישה-צבי נשא את בחירת ליבו מאשה לבית גוטנסקי (1883-1974). שני

²² צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 153.

²³ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 153.

²⁴ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, 152; ליכטנשטיין, בצל קורתנו, 56.

²⁵ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, 154.

²⁶ צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, 154.

²⁷ ליכטנשטיין, בצל קורתנו, 68.

²⁸ אפשר שהגרה לארצות הברית ביחד עם "בעל המרתף", (צ'מרינסקי, עירתי מוטלה, עמ' 72) אם יש ממש בסיפור זה.

הזוגות עברו לעיר הגדולה אודסה ומצאו שם את מזלם. באודסה נולדו לזוג חיים ולאח שלושה בנות ובן: אסתר, רחל, שמואל, וחנה.

בשנות העשרים, אחרי סיום לימודיהן הגבוהים באודסה, ואחרי המהפכה, הגיעו אסתר וחנה לפלשתינה. ההורים הגיעו מעט מאוחר יותר, והבן השני של אברהם יצחק, גרישה-צבי, הגיע עם אשתו ב-1932. חנה נישאה למאיר אבן טוב, ולזוג נולדו בן ובת. הבת - לאה נשאה ונולדה לה בת, רונית, היא הכותבת מאמר זה. אם כן, רבי אברהם יצחק הכהן מוטולנסקי הוא קרובי, סבה של סבתי מצד אמי, אביו של אביה.

תולדותיו, עזיבתו את מוטלה, ופטירתו על אברהם יצחק

ר' אברהם יצחק היה, כאמור, מלמד, ולא נטה לפעלתנות. עם זאת, על פי צ'מרנינסקי, לאחר מותם של בני דורו, והדרדרות החברה היהודית במוטלה (לפי דעתו של צ'מרנינסקי), הוטל על ר' אברהם יצחק תפקיד קהילתי:

עברו שנים הרבה. כל טובי העיירה כבר 'נסעו למנוחות'. רבים מבעלי הצורה שבמוטלה עקרו מן העיירה ונשתקעו בפניסק העיר הגדולה ואין במוטלה אדם שיהיה ראוי למלא ביושר ובצדק את תפקידו החשוב של 'זקן העירונים'. נתנו בני העיירה את עינים באבא-יצחק והטילו גם את העבודה הזאת עליו - משרה כבודה שלא על מנת לקבל פרס. ובכן הוא המלמד (בה"א הידיעה) והוא גם המרא דאתרא בעיירתי מוטלה. (עיירתי, 154)

"זקן העירונים" הוא משרת כבוד ללא שכר, של אדם הבא בשיח ושיג עם הרשויות בעניינים שונים (עיירתי, 72-69). "בעלי הצורה" עליהם מדבר צ'מרנינסקי הם מן הסתם משפחת וייצמן, שעקרה ממוטלה לפניסק בשנת XXX. שפחת וייצמן עקרה מן העיר, כפי שמעידים חיים וייצמן בספרו (מקור) וחיה ליכטנשטיין (מקור).

המעמד ההנהגתי שבו מצא את עצמו ברהם יצחק מן הסתם לא התאים לאופיו, כפי שתואר לעיל, ולא שימח אותו. עקירת משפחת וייצמן, עמה היו לאברהם יצחק יחסי רעות מעבר לקרבה המשפחתית, גם היא בוודאי לא שמחה אותו. בנוסף לכך, ניתן לשער שבעקבות עזיבת הילדים, אברהם יצחק ואשתו חשו שסביבתם הקרובה "מתרוקנת": שני הבנים עברו לאודסה, בת אחת נסעה לארצות הברית והאחרת עברה לברזא קרטוזה.

מעבר לעזיבתם של רבים, גם ייחודו האינטלקטואלי של רבי אברהם יצחק ירד מגדולתו בשנים הראשונות של המאה העשרים, משום שהגיע לעיירה מוטלה מורה מפינסק שפתח "חדר מתוקן". עזריאל שוחט מזווח על עניין זה, אך לא מוסר תאריכים או מקורות. על פי דבריו ניתן לשער שבשנים הראשונות של העשור הראשון של המאה העשרים נפתח "חדר מתוקן" במוטלה בניהולו של צבי נון מפינסק, שהנחיל לא רק יסודות עבריים והשכלתיים, אלא, שלא כמו אברהם יצחק, גם חינוך ציוני. על אף דבריו של שוחט, ש"לצדו של אברהם יצחק מוטולנסקי, היה נון *ה*מורה

במוטלה",²⁹ אפשר שבעקבות "נרמול" ההשכלה, לא היה מקום יותר "להגניב" לימודים חיצוניים, ההתרגשות בשלה פחתה בעיני התלמידים, וה"תענוג" בשלה פחת בעיני המורה.

כל אלה, כמו גם החלשותו של אברהם יצחק בעקבות מחלתו (ראו להלן), גרמו לאברהם יצחק ואשתו להעדיף לחיות קרוב לצאצאיו מחוץ למוטלה. ואכן, צ'מרנסקי מספר שאברהם יצחק עזב את מוטלה לעת זקנתו:

ואולם לעת זקנתו קצה נפשו של אבא-יצחק במוטלה, שלא נשארו בה בלתי אם נמושות בלבד; עמד ועקר גם הוא לעיירה אחרת, שלשם השיא את בו.³⁰

על ימיו האחרונים של אברהם יצחק כותבת חיה ויצמן ליכטנשטיין:

הקשר בין מרים (אחותה של חיה ויצמן, ר"נ) והרבי נשאר אמיץ כל ימי חייה. הוא היה בא אליה תכופות להתארח אצלה, גם בזמן שגרה בפנסק וגם אחר-כך בורשה. ובהיותו אצלה בפעם האחרונה בורשה, והוא כבר חולה אנוש, נשאר אצלה שבועיים ושעות על שעות היו יושבים זה עם זה ומשוחחים על התהפוכות בחיי עם ישראל וספרותו. מרים מספרת על ההתענינות והערות שגילה גם בימים ההם לתרבות והשכלה עברית וכללית, על אף המחלה הממארת שקיננה בגופו.³¹

לא מצוינת השנה בה היה הביקור של אברהם יצחק בבורשה. אברהם יצחק נפטר בשבעה עשר ביוני 1921, כפי שכתוב על אבן מצבתו (ערב שבת יא בסיון תרפא). על פי הכתוב בצד האחורי של התמונה (324-NA), הקברים נמצאו בקרטוזה ברזקה, מקום מגוריו האחרון, אצל ביתו צפורה, וצילמו אותם הבת לנה ובעלה מקס הדוקס.

התמונה המצטיירת מן הספרות היא שר' אברהם יצחק היה מורה שדבק בהוראה המסורתית, אך גם אהב דברים שמחוץ למסורת, התעניין במשכילות, והנחיל את אלה לתלמידיו. הנושאים בהם התעניין הם הנושאים הקלאסיים של ההשכלה היהודית, שפה, ספרות, מדע, ודברי הימים, אם כי נשאר בסביבתו החברתית והתרבותית, ולא הצטרף לחוגים הידועים של המשכילים, ולא עסק במשכילות באופן פוליטי. עם זאת, התעניינותו האינסטינקטיבית והענקתו אותה לסביבתו הביאו רבים אחרים להתפתח הלאה בכיוון המשכילי. לא ניכר שום כיוון אידאולוגי ציוני אצל אברהם יצחק.

ר' אברהם יצחק היה מעורב בחברה, מקבל ומקובל בה, פעיל בציבור, אך לא פעלתן ציבורי. הוא היה להוט אחרי עיסוקו בהוראת ילדים, והיה מעורב בלימודיהם והתפתחותם. הוא היה סקרן אינטלקטואלי, ואהב להנחיל סקרנות זו ותכניה גם לתלמידיו. מצד אישיותו, חיי העיירה התאימו לו, והוא התאים להם. צ'מרנסקי מכנה את אברהם יצחק "אדם חשוב זה", ואומר עליו: "ארבעים וחמש שנים הרביץ תורה והשכלה במוטלה, העמיד תלמידים וגם תלמידות למאות, ממנו היה הדבר, שכמעט כל בת בעל בית במוטלה מאותו הדור ידעה עברית; וכולנו על תלמידיו ותלמידותיו, חייבים בכבודו".³²

מכיוון שעיקר כשרונו ועניינו היה בשיח ושיג עם בני העיירה, לא נשא אברהם יצחק את נפשו לא למנהיגות ולא לכתיבה, ולכן לא נותרו עדויות ישירות עליו, לא ברשימות בעלי תפקידים ולא בכתבים מגובשים. עם זאת, חשיבותו

Azriel Shohat, *The Jews of Pinsk, 1881 to 1941*, edited by Mark J. Mirsky and Moshe Rosman,²⁹ Stanford University Press, Stanford California, 2012, p. 177.

³⁰ צ'מרנסקי, עיירתי מוטלה, עמ' 154. צ'מרנסקי כנראה מתכוון לעיירה ברזה קרטוזה, אז חלק מהאימפריה הרוסית, שלשם עברה בתו צפורה (ראו מכתב 3) ושם קבורים אברהם יצחק ואשתו. צ'מרנסקי לא אומר מתי עזב אברהם יצחק את מוטלה, אלא אומר שלימד במוטלה ארבעים וחמש שנה (צ'מרנסקי, עיירתי מוטלה, עמ' 151).

³¹ ליכטנשטיין, בצל קורתנו. 51,

³² צ'מרנסקי, עיירתי מוטלה, 151.

של ר' אברהם יצחק למרקם החברתי של העיירה רבה, מכיוון ככוח המניע מאחורי התפתחותם האינטלקטואלית והאישית של רבים.

אברהם יצחק הכהן מוטולנסקי (ימין) ובנו חיים מוטולנסקי (שמאל), אודסה, תאריך משוער: 1909
(ארכיון ניקולסקי, 3-336)

2. מכתבי אברהם יצחק הכהן מוטולנסקי

בין מסמכי המשפחה הישנים שירשתי מסבתי נמנים ארבע גלויות ושלושה מכתבים שכתב אברהם יצחק למשפחתו, והריני מביאה מכתבים אלה כאן כלשונם. זו הפעם הראשונה שאנו שומעים על אדם מיוחד זה מתוך דבריו שלו עצמו. ארבע הגלויות ממוענות לבן חיים ונכתבו אליו ממסעו של אברהם יצחק בארץ ישראל. שלוש מהן כתובות עברית ואחת ביידיש. שלושת המכתבים כתובים עברית וממוענים לבנו חיים ולנכדיו. ובאחד מהם יש פסקה ברוסית הממוענת לנכדות.

הגלויות מהסיוור בארץ ישראל

סיוורו של אברהם יצחק בארץ ישראל תוכנן במשותף עם בנו חיים שחי באודסה. חיים מוטולנסקי היה איש עסקים, ושלא כאביו, היה מקורב לחוגים ציוניים.³³ הוא גילה עניין ברכישת קרקעות בארץ ישראל, ואף שקל את האפשרות לעבור לחיות בה עם משפחתו. אביו שימש שליח לעניין זה ויצא לבדוק את המצב בארץ ולברר את אפשרויות רכישת הקרקע. על פי הגלויות מסתבר שהתוכנית היתה שאם תעלה אפשרות אקטואלית, אברהם יצחק יזמן את בנו להגיע לארץ, לקבל את ההחלטה הסופית, ולבצע את הקניה.

אברהם יצחק מוטולנסקי הגיע באוניה ליפו, ביקר בראשון לציון ונס ציונה ("ואדי חנין"), שהה ברחובות, נסע לגדרה ושוב ליפו. מיפו נסע לפתח תקווה, ומשם לירושלים. בירושלים שהה כחמישה ימים וחזר ליפו. הוא תכנן לנסוע שוב לרחובות וגדרה, אך ויתר על תוכניתו זו, ועלה על אוניה חזרה לרוסיה ביום שישי 27.6.1909. ארבע הגלויות המובאות להלן נכתבו במשך חודש יוני 1909, בין התאריכים 9.6 ועד 24.6.

אברהם יצחק בדק את האפשרויות לקניית הקרקע במקומות שהוזכרו ואצל האנשים שיפורטו למטה. בסופו של דבר החליט לא לזמן את בנו, אלא לחזור לאודסה, ולהציג בפני בנו את מצב העניינים ושהבן יקבל אז את ההחלטה לגבי

³³ חיים מוטולנסקי מופיע, למשל, בתמונה של משתפי המסיבה ("באנקיט", כפי שנכתב ב"הזמן" של 11 ביוני 1907) באודסה שהיתה ב-10 באפריל 1907 לכבוד נסיעתו של ד"ר יעקב ברנשטיין-כהן לארץ ישראל. (אריה רפאלי צנציפר, **פעמי הגאולה: ספר הציונות הרוסית, מראשית "חיבת ציון" עד מהפכת 1917**, נ. טברסקי, תל אביב, 1951, עמ' 174, תמונה 571, דמות מספר 35).

המשך פעולתו: "אני החלטתי לבלי עשות פה מאומה וגם לבלי קרוא אותך בטעלעגראמע כי אם לשוב לאדעססע ובשובי אציע לפניך את כל אשר ראיתי והתבוננתי ואתה תשפוט בעצמך מה טוב וכשר לפניך לעשות" (גלויה 1), וכן "ואנכי אם יזכני ד' לשוב הביתה בשלום אשוה הכל לפניך כאשר ראיתי והתבוננתי. ואתה תעשה כחפצך וה' ינחך בדרך אמת" (גלויה 4). כפי שמשמע מן הגלויות, המסע נועד להיות ארוך יותר מבחינת הזמן ונרחב יותר מבחינה גיאוגרפית, אך אברהם יצחק החליט לקצרו: "לנסוע ולתור את כל הארץ, זאת לא אעשה, ראשונה כי אחוס על כסף ההוצאות, ושנית כי אין זה בכחי" (גלויה 1).

בריאותו של אברהם יצחק היתה רעועה במשך מסעו בארץ ישראל. בגלויה 1 הוא כותב: "הדרך הכשיל כחי מאד, והחום רב עד כי לא אוכל לסבול אותו." ובגלויה 3: "כי כבר השגתי פה גם קדחת וגם חארערע (מחלת החכוך) והנני מחכה בכליון עינים לשוב הביתה."

הסיבות לקיצור הסיוור היו, לא רק הסבל מן האקלים הארצישראלי, אלא גם חוסר האפשרות של הבן להגיע בזמן שנתבקש; אברהם יצחק אכן זימן את בנו, אבל השאיר בידו את האפשרות שלא להגיע; כך הוא כתב ב-20.6.1909: "ואם אקבל ממך טעלעגראמע כי אתה בעצמך לא תוכל לבוא הלום, אז תיכף בהשיגי אניה רוסית אסע הביתה" (גלויה 3), ואכן, הבן כתב חזרה שלא יוכל להגיע: "עתה בהשיגי ממך הדעפעטע.³⁴ כי אתה לא תוכל לבוא בעצמך. החלטתי לנסוע תיכף הביתה" (גלויה 4).

סיבה נוספת לקיצור המסע היא התאכזבותו הכללית של אברהם יצחק מן המצב בארץ ישראל מבחינת פיתוח הארץ והנוחות לחיות בה: "ובבתי המלון יקחו כסף הרבה ומנוחה אין שם" (גלויה 1), ואף ירושלים, שהיא עיר מבוססת, היתה בעיניו חסרת חיוניות אמיתית: "אשר ראיתי והתבוננתי, פה בירושלים לא מצאתי מאומה. כלם קודרי פנים, ומצפים בכליון עינים לנדבה אף כי למראה עינים העיר גדולה ובתים רבים חדשים נבנו בה אך כל אלה הם מגדבות עשירנו בחול" (גלויה 3). סיוורו בארץ ישראל הביאו את אברהם יצחק להבין שבבת עינה של הציונות ההתישבותית לא תתאים לבנו ולמשפחתו: "אף כי אדע על נכון כי אתה לנצח לא תוכל להסתגל להיות אכר ורעיתך לאכרה, בכל זאת אתבונן עוד הפעם" (גלויה 3).

בסופו של דבר, אברהם יצחק לא התבונן עוד פעם ולא נסע שוב לגדרה ורחובות כפי שתכנן (גלויה 3), אלא עלה ביפו על האוניה לאודסה, ומשם, כפי שיתברר ממכתבו הראשון, חזר למוטלה.

התמונה המצטיירת מקריאת הגלויות מתאימה למה שמתארת חיה ליכטנשטיין בספרה. היא כותבת שאברהם יצחק נסע לפלשתינה כדי לראות האם טוב לבנו לעלות אליה עם אשתו וילדיו הצעירים. הוא נסע בקיץ, בחום הארצישראלי הלוהט, חזר מאוכזב, "וחרץ את משפטו שאסור לו לבעל משפחה לסכן את מצבו הבטוח ולהיאחז בתקוות לעתיד לבוא" ואכן, הבן "נשאר באודסה, ורק אחרי המהפכה בא לארץ עם חלק ממשפחתו".³⁵

אפשר שההתאכזבות התעוררה בגלל שאברהם יצחק ביקר בארץ בחום הקיץ, ובגלל שקיצר את ביקורו ולא הצפין מעבר לפתח תקוה. אולי אם היה נוסע צפונה יותר במישור החוף, לחיפה, או לגליל, היה חווה אקלים אחר ונוף אחר, ודעתו היתה משתנית.

בכל זאת ביסס אברהם יצחק כמה קשרים בארץ ישראל שדרכם יוכל בנו חיים לקנות אדמה אם ירצה, עם מנחם שנקין וחברת "גאולה".

אלה הם האנשים עמהם נפגש בסיוורו בארץ:

מיכל לויין: "הנני כעת בבית ה' מיכל לעווין מו" (גלויה 1). לא מדובר במיכאל לויין מראשון לציון (תדהר, 1909), שהיה יליד המושבה, וסופו ששימש בה כראש עיר. מיכאל לויין זה נולד ב-1894, ולא היה בוגר דיו ב-1909

³⁴ המילה הצרפתית *Dépêche*, מברק.

³⁵ ליכטנשטיין, בצל קורתנו, עמ' 50. קשה לדעת כיצד הגיעה האינפורמציה על סיוורו של אברהם יצחק בארץ ישראל לידיה של חיה ליכטנשטיין. אפשר ששמעה על כך מאחותה, ששמעה מאברהם יצחק עצמו, אבל ייתכן מאוד שסבתי נתנה לחיה ליכטנשטיין צילום של הגלויות המובאות להלן או ספרה לה את תוכנו, ומשם למדה על מסעו של אברהם יצחק ועל דעתו בקשר לעליה לארץ.

כדי לעסוק בקניה ומכירה של פרדסים (אף על פי שעשה זאת מאוחר יותר). המדובר בפרדסן מיכל מיכאל לוינ' יליד אוקראינה (קייב, 1875) שעלה עם הוריו, זלמן לוינ' ורייזל לוינ' (לבית פומרנץ) והתגורר ברחובות.³⁶ מנחם שניקין: "אנכי אדבר היום עם שיינקין עוד הפעם. ואם תרצה לקנות איזה דבר אז יקנה פה בעדך" (גלויה 4). שניקין היה באותו זמן מאנשי "חברת גאולת הארץ", שהיתה הלשכה ביפו של חברת "גאולה". החברה הוקמה על ידי הוועד האודסאי,³⁷ ועסקה בקניית קרקעות עבור ציונים מרוסיה. שניקין היה אחד מחבריה הבולטים בשנים 1908-1914.³⁸ ב-1909 לא עסקה חברת גאולה בקנייה אקטיבית, אלא מצאה ורכשה קרקעות למעוניינים בלבד על פי בקשתם ומימנם.³⁹

יחיאל מיכל פינס: אישיות ידועה, רבת פעילות וסכסוכים, שעל אף ציונותו לא הזדהה עם דת העבודה, ובכך היה קרוב ללבו של אברהם יצחק. בשנת 1909 היה יחיאל מיכל קרוב לסוף חייו. על פי העדות כאן, שהה פינס באותו זמן בירושלים (אם כי בתקופה זו הסתבך בעניינים והיה צריך לגלות ממנה לזמן מה): "גם הייתי פה אצל ה' אייזענשטאט אשר יעבוד פה בהבאנק וגם אצל ה' יחיאל מיכל פינס⁴⁰ ונועצתי אתם" (גלויה 3).

אייזענשטאט: הנזכר לעיל, הוא כנראה יהושע ברזילי (אייזנשטאדט), יליד 1855 בעיר קאלך במחוז מינסק. הוא עבר עם משפחתו לוילנה, קיבל חינוך מסורתי וגם משכילי, ולאחר נישואיו עבר לאודסה. משם נדד כמה פעמים לארץ ישראל וחזרה לאודסה, כתב הרבה בעיתונות הציונית, נשתקע ביפו וניהל ספרייה שם (בית עקד ספרים "שער ציון").⁴¹ על פי העדות כאן שהה ברזילי בירושלים ביוני 1909.

בגלויה 2 מזכיר אברהם יצחק אדם בשם יעקב הורוביץ, שאולי גם הוא היה קשור לרכישת קרקעות, אך לא הצלחתי לזהות מי היה "מחר מישוהו נוסע לאודסה, יעקב הורוביץ. הוא מכיר אותך ואתה אותו. הוא יציג בפניך את הכל, כפי שנדברתי איתו".

רוב האנשים המוזכרים על ידי אברהם יצחק היו קשורים באופן זה או אחר לאודסה: באו משם או שהתגוררו שם תקופה מסוימת בחייהם. כנראה היו אנשים אלה מוכרים לבן, חיים, באודסה, ועל כן ביקש את אביו להיות בקשר עמם בארץ. יוצא דופן הוא אדם בשם פרידמן: "ויוכל היות כי גם ה' פרידמאן יסע עמדי" (גלויה 1). כנראה אברהם יצחק

³⁶ מידע זה מבוסס על אתר המשפחות של ראשון לציון, אשר הוא עצמו מבוסס על ארכיב ראשון לציון: "זלמן לוינ', נולד וחי ברוסיה. לאחר שאחיו, אשר לוינ', עלה לארץ והתבסס בראשון לציון, שלח אליו זלמן כסף לצורך קניית אדמה עבורו במושבה. האדמה נקנתה ושני האחים היו שותפים בבעלות עליה. כעבור שנים, עלה זלמן לוינ' לארץ, התגורר ברחובות ושם נפטר והובא לקבורה." (<https://gen.rlz.co.il/persons/%D7%9E%D7%99%D7%9B%D7%90%D7%9C->)

באתר MyHeritage (לינק: <https://www.myheritage.com/research/record-40000-6032683/michael-levin-in-gehi-world-family-tree>).

³⁷ יוסף כץ, גאולה תתנו לארץ: חברת גאולה לרכישת קרקעות 1902-1914, יד בן צבי, ירושלים תשמ"ז (1987), עמ' 2.

³⁸ כץ, גאולה, עמ' 8-107.

³⁹ כץ, גאולה, עמ' 110.

⁴⁰ דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, 1971, מהדורה אינטרנטית:

<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/2/562>

⁴¹ איזענשטאדט, בן ציון, דור רבניו וסופריו, א, דפוס האלטר ואיזענשטאדט, וורשא, תרנ"ה (1895), עמ' 8-9. תדהר,

150 עמ' <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/1/150>

לא הכיר אדם זה, ולא היה מעוניין לנסוע עמו, כי הוא מצייין: "לו היו בידי כסף(?) על הוצאות הדרך אז לא חכיתי גם על פ'רידמאן." (גלויה 1).

מדובר כנראה בשמעון פרידמן, יליד טבריה, שהיה בעל יקב פרידמן.⁴² יקב זה הוקם בחיפה בשלהי המאה ה-19. ועבר לפתח תקוה ב-1912 לאחוזת לחמן אשר נרכשה על ידי משפחת פרידמן.⁴³ אפשר שנסיעתו של מר פרידמן לפתח תקוה ב-1909 היתה קשורה לתוכניות שהיו לו לעבוד לשם עם יקבו. אם כך הדבר, הרי שלפנינו עדות לתהליך המעבר. אברהם יצחק גלויה אליו, על פי דבריו, משום שלא יכול היה לממן את נסיעתו לפתח תקוה בעצמו. עניין לשוני מעניין הוא שאברהם יצחק משתמש בגלויות במילה "ביארעס" במשמעות של 'פרדס'. מקורה של מילה זו במילה הערבית ביארה (بِيارَة),⁴⁴ והיא מציינת, כיום לפחות, מבנה או סדרת מבנים הבנויים מסביב ובקשר לבאר, כגון ברכה, חומות, מגורים, אורות, סביל, וכדומה.⁴⁵ המילה נכנסה לאוצר המילים של אנשי ארץ ישראל דוברי האידיש, ותועדה במילוננו של קוסובר, כאשר נהגית באופן האידי של הגיית הת' הרפויה, ביארעס. היא נמצאת, למשל, אצל יחיאל מיכל פינס⁴⁶ "גם במטע הביארעס הדין כך, כפי שהגיד לנו מר הירש". כנראה המשמעות כאן היא 'תפוזים', ופינס מתכוון ל'מטע התפוזים'. אברהם יצחק אומר: "שתי הביארעס של אשר" (גלויה 1), קשה להניח שהוא מדבר על 'שני תפוזים', וכוונתו מן הסתם ל'שני פרדסים'. אם כך המילה 'ביארעס' משמשת גם במשמעות של 'תפוזים' וגם 'פרדסים'.⁴⁷

מִקְתָּבֵי אַבְרָהָם יִצְחָק הַכֹּהֵן לְבִנּוֹ חַיִּים וְלִנְכַדִּיּוֹ

מחוץ לגלויות מן הסיור בארץ ישראל, נותרו שלושה מכתבים מעזבונו של אברהם יצחק, רובם ככולם בעברית מלבד פסקה אחת ברוסית, ושתי חתימות באידיש. המכתבים פונים לבנו חיים, לכלתו לאה, לנכדו שמואל, ולנכדותיו חנה ורחל. הנכדה השלישית, אסתר, מוזכרת במכתב, אך הוא לא פונה אליה מפני שהיא לא כתבה לסבה. כל המכתבים ממוענים לכתובת באודסה: Одесса, Успенская ул. 59, Г.Х. Мотолянскому (ה[אדון] ח[יים] מוטולנסקי, רחוב

⁴² על פי הארכיון לתולדות פתח תקוה ע"ש עודד ירקוני,

<https://ptarchive.wordpress.com/2018/03/28/%d7%9b%d7%a9%d7%90%d7%a8%d7%9b%d7%99%d7%95%d7%a0%d7%90%d7%99%d7%aa-%d7%a4%d7%95%d7%92%d7%a9%d7%aa-%d7%90%d7%a1%d7%a4%d7%9f-%d7%a1%d7%99%d7%a4%d7%95%d7%a8%d7%95-%d7%a9%d7%9c-%d7%99%d7%a7%d7%91-%d7%a4/>.

⁴³ על פי הארכיון לתולדות פתח תקוה ע"ש עודד ירקוני,

<https://ptarchive.wordpress.com/2013/08/05/%d7%99%d7%a7%d7%91-%d7%a4%d7%a8%d7%99%d7%93%d7%9e%d7%9f-%d7%94%d7%99%d7%a7%d7%91-%d7%a9%d7%9c-%d7%a4%d7%aa%d7%97-%d7%aa%d7%a7%d7%95%d7%95%d7%94/>
גם: <https://web.archive.org/web/20150204120628/http://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/hbe/hbe00189.htm>

⁴⁴ אני מודה לחברה קבוצת הפייסבוק "נקמת הארכיון: חובבי ההיסטוריה של 'הארץ'", שעזרו לי לזהות את משמעות המילה, מקורה הערבי, ותיעודה במילון של קוסובר.

⁴⁵ רועי מרום, 'רשמי עבר, אמנות פלסטינית עממית מתקופת המנדט בשרון', עת-מול 260 (2019), עמ' 25-27, כאן עמ' 25. תיעוד בתי הבאר של יפו (פרויקט של אוניברסיטת תל-אביב): <http://www.batei-beer.com/tiud.html>

⁴⁶ בכתבי בפרוקיט בן יהודה: <https://benyehuda.org/read/9674>

⁴⁷ שתי מלים אלה, 'תפוח זהב' (שממש גזור 'תפוז') ו'פרדס' כבר היו קיימות בעברית, כמובן, אך עדיין לא התגבשו לשימושן המודרני של orange ו-orchard.

אוספנסקיה 59, אודסה). גם כאשר יש ציון תאריך על המכתבים, השנה אינה מוזכרת; במקומות שהדבר ניתן, שחזרתי את השנה על פי ההקשר.

נכדיו של אברהם יצחק מבנו חיים מוטולנסקי נולדו בין השנים 1895-1903 ולמדו כולם בגימנסיה העברית בעיר אודסה. החינוך בגימנסיה כלל, בנוסף למקצועות הקלאסיים, לימודי עברית. הילדים, אם כך, כולם היו עסוקים בלימוד השפה העברית החביבה על הסב, והסב מעודד אותם לכתוב לו בכלל, ובעברית בפרט.

המכתב הראשון שמפורסם כאן נכתב ממוטלה על ידי אברהם יצחק לבנו ולכלתו באודסה לאחר שובו מביקור אצלם. במכתב אברהם יצחק מברך את בנו לכבוד יום הולדתו, מודה לאשת בנו, לאה, על המאכלים ששלחה איתם בדרכם למוטלה, ומספר על העגלון האוקראיני, קוזוצ'ינסקי, ששתה לשכרה, והתלונן מרה על חמותו, אם אשתו היהודיה לשעבר שהתנצרה. הוא מתלונן על שנאתה של חמותו אותה ואת ילדיו, המחונכים באופן נוצרי, וכעסה על אשתו שהתנצרה. העדות על נישואי תערובת מעניינת: מתואר מתואר מצב בו צעירה ממעמד בינוני נמוך התנצרה והתחתנה עם לא-יהודי למורת רוחה של אמה. אפשר לשער כאן מצב של בחירה מתוך התאהבות של הצעירה.

סיפור אחר הוא על אדם בשם בנימין עקיבא אפשטיין מן העיירה מוטלה שנפטר בפתאומיות: האיש חזר מבית הכנסת וחש ברע. עוזר ויצמן, אביו של הנשיא חיים ויצמן, היה במקרה ברחוב קרוב לבית, ונכנס ועזר לאותו אדם, שנפטר בזרועותיו.

לדעתי, מכתב זה נכתב ב-1909: באחת הפלטפורמות החברתיות של עצי-המשפחה מצאתי אדם בשם בנימין עקיבא אפשטיין, איש מוטול, שנפטר בגיל צעיר ב-1909 בהיותו בן חמישים ושלוש.⁴⁸ בנימין עקיבא אפשטיין אחר נולד בפּינסק בנובמבר 1909 ונספה בשואה ב-1942, ואפשר שהוא קרובו של הראשון, שנולד בשנת מותו ונקרא על שמו.⁴⁹

אם אכן כך הדבר, הרי שאברהם יצחק כתב מכתב זה סמוך לשובו ממסעו לארץ ישראל. אברהם יצחק הפליג מיפו לאודסה, שם חבר לאשתו ששהתה עם הבן והנכדים, והזוג חזר למוטלה בעגלה. כזכור ביקר בארץ ישראל ביוני וחזר בראשית יולי, אפשר שנשא באודסה לחוג את ראש השנה, שחל אז באמצע ספטמבר, חזר עם אשתו לביתם במוטול בסוף חודש ספטמבר, ועם חזרתו כתב מכתב זה לבנו.

בסוף דבריו לבנו ולכלתו שואל אברהם יצחק מי נבחר לדומה. בהמשך המכתב כותב אברהם יצחק כמה מלים לנכדו, שמואל, בן ה-14, ושואל אותו האם החל בלימודי העברית. אז מוסיף אברהם יצחק כמה מלים ברוסית לנכדותיו, שבשנת 1909 היו בנות עשר (אסתר), שמונה (חנה), ושש (רחל), וכנראה לא ידעו עברית מספיק טוב כדי לקרוא מכתב בשפה זו. יותר מאוחר, ב-1914, יתכתב אברהם יצחק עם נכדותיו בעברית.

המכתב השני מיועד לבן בלבד, ומודה לו על תמיכתו באב החולה. מכתב זה נכתב לאחר שנודע לבן שאברהם יצחק חלה, וחלש מאוד. הרב אומר שאין בכוחותיו 'לפתוח חדר' בשנה זו, אך חשש שיצטרך לעשות זאת בגלל מצבו הכלכלי הרעוע. הידיעה על המחלה תואמת את העדות של חיה ויצמן-ליכטנשטיין על אחרית חייו של ר' אברהם יצחק. תמיכתו של הבן

<https://www.geni.com/people/Benjamin-48>

וכן: [Epstein/600000002764803967#/tab/timeline](https://www.geni.com/people/Benjamin-48)

<https://www.myheritage.co.il/research/collection-40000/%D7%90%D7%99%D7%9C%D7%9F-%D7%94%D7%99%D7%95%D7%97%D7%A1%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%A2%D7%95%D7%9C%D7%9E%D7%99-%D7%A9%D7%9C-geni?itemId=44031260&action=showRecord>.

<https://www.myheritage.com/research/record-1-244956391-1-506096/binyamin-49>

[akiva-epstein-in-myheritage-family-trees](https://www.myheritage.com/research/record-1-244956391-1-506096/binyamin-49). לגבי אדם זה יש גם דף עדות ביד ושם.

היתה, אם כך, הצלה של ממש. עתה יוכל האב לעסוק בתורה, כפי משאת לבו. רוב המכתב כולל דברי תודה, מחוץ לאזכור של ספרים שהאב שלח לבנו.

המכתב השלישי פונה ישירות לנכד ועונה על שאלתו בנוגע למלחמה המתרחשת באותו הזמן, מלחמת העולם הראשונה. הנכד הביע כנראה את דאגתו מן המלחמה המתקרבת לביתו של הסב בברזה קרטוזה, במיוחד לגבי הסכנה באם יחליט הצבא הגרמני (בפרוסיה) להתקדם לקראת העיר בריסק. ברזה קרטוזה נמצאת בין פרוסיה לבין העיר בריסק. הסב מרגיע את הנכד, ומספר שאכן הוא רואה שהצבא הרוסי משתנע לכיוון פרוסיה, ושהוא אף חצה את הגבול לתוך פרוסיה, אך הוא מביע את אמונתו שהמלחמה תסתיים בקרוב, ושלום ישרור בארץ. אברהם יצחק מתאר גם מצב של מחסור במצרכי יסוד כמו סוכר וקמח הנובע מגיוס כל כוחות מסילת הברזל לצורכי הצבא, אך מרגיע את הנכד שאצלם כבר אגרו מצרכים אלה, ומספר שמביאים את המצרכים ממוטלה בספינה (על גבי נהרות).

האירועים ההיסטוריים הנרמזים במכתב ברורים למדי. ידיעתו של אברהם יצחק שהצבא הרוסי עבר את הגבול לתוך פרוסיה, ואי-ידיעתו שהצבא הרוסי נחל תבוסה גדולה, ושהצבא הגרמני כבש את כל האזור, וברזה קרטווקיה בכלל זה, מעיד על קיץ 1914 כזמן שבו נכתב המכתב: הרוסים פלשו לפרוסיה ב-12 באוגוסט 1914, והובסו על ידי הצבא

הגרמני בין ה-26 באוגוסט ל-30 בו. המכתב נכתב, אם כך, בין ה-12 ל-26 באוגוסט 1914. אנו מוצאים במכתב זה עדות להלך הרוחות בקרב האוכלוסייה באימפריה הרוסית עם פתיחת מלחמת העולם הראשונה. בצדו השני של הדף, אברהם יצחק מוסיף תשובה בעברית למכתבי נכדותיו. הוא מצליח לשבח אותן על כתיבתן בעברית ובעת ובעונה אחת לציין שהיו שגיאות בכתיבה. הוא אינו דן עימן בענייני השעה כלל.

גלויותיו ומכתביו של ר' אברהם יצחק הכהן מוטלונסקי

גלויה 1: אצל מיכל לוין ברחובות

יום ג 20 סיוון רחבות⁵⁰

הנני כעת בבית ה' מיכל לעווין מו⁵¹ כבר הייתי בראשון⁵² ובוואדי-חנין.⁵³ וגם ראיתי את שתי הביארעס⁵⁴ של אשר.⁵⁵ וראיתי עוד שתיים העומדות להמכר. מחר הנני נוסע לגדרה ועד יום השבת אשוב ליפה⁵⁶ ביום א אסע לפתח תקוה. ויוכל היות כי גם ה' פרידמאן⁵⁷ יסע עמדי כי גם לו יש איזה ענין שם ובשובי משם אסע לירושלים. אני החלטתי לבלי עשות פה מאומה וגם לבלי קרוא אותך בטעלעגראמע [צד ב'] כי אם לשוב לאדעססע⁵⁸ ובשובי אציע לפניך את כל אשר ראיתי והתבוננתי ואתה תשפוט בעצמך מה טוב וכשר לפניך לעשות. לו היו בידי כסף על הוצאות הדרך אז לא חכיתי גם על פ'רידמאן. אך אקוה כי עד שובי מירושלים אשיג מידך כסף על ההוצאות. לנסוע ולתור את כל הארץ, זאת לא אעשה,⁵⁹ ראשונה כי אחוס על כסף ההוצאות, ושנית כי אין זה בכחי, כי הדרך הכשיל כחי מאד, והחום רב עד כי לא אוכל לסבול אותו. ובבתי המלון יקחו כסף הרבה ומנוחה אין שם, לכן אמהר אך בהיות לי על הוצאותי לשוב.⁶⁰

אל תדמה כי לא התבוננתי היטיב. אני התבוננתי במעט הימים האלה, את אשר על אחרים לשבת חדשים הרבה, וגם דברתי עם אנשים אחדים אשר אחרו לשבת פה כמה חדשים והנני יודע ידיעה ברורה ואת כל אשר אציע לפניך, יהיו דברים ברורים ונכונים. ואתה תדע להחליט דבר.

והנני אביך אברהם יצחק מאטאליאנסקי

הנני דורש בשלום רעיתך מרת לאה תיו ובשלום נכדי היקר מ' שמואל מו. ובשלום בנותיך היקרות הנ"ל

כן הנני דורש בשלום בני היקר מ' צבי ובשלום רעיתו הנ"ל

גלויה 2: מיפו⁶¹

⁵⁰ כ' בסיוון 1909 היה ביום ד, לא יום ג', וכאן כנראה טעות (מן הסתם בתאריך, לא ביום). התאריך הלועזי (ליום רביעי) הוא: 9.6.1909. המקום הוא רחובות. אין אפשרות לזהות בחותמת הדואר שום חלק מהתאריך.

⁵¹ האדון מיכל לוין מורי ורבי. ראה עליו לעיל.

⁵² ראשון לציון.

⁵³ קרוב לנס ציונה, ולעתיד לבוא נספח אליה.

⁵⁴ ביארעס: פרדסים. ראה לעיל.

⁵⁵ הכוונה לאשר לוין מראשון לציון, אחיו של מיכל לוין שבביתו ברחובות שהה אברהם יצחק.

⁵⁶ העיר יפו.

⁵⁷ האדון פרידמן.

⁵⁸ אודסה.

⁵⁹ כלומר: לא אסע ו(לא) אתור את כל הארץ.

⁶⁰ כלומר: ברגע שיהיה לי כסף להוצאות(-הדרך) אמהר לשוב (הביתה).

⁶¹ אני מודה לפרופ' דב-בער קערלער על העזרה בקריאת הגלויה.

	יום א. כ"ד סיוון יפו. 62
לבני היקר מ' חיים מו.	לבני היקר מר חיים מורי ורבי
פרייטיג האב איך דיר גישריבין א גרויסין בריף אז דוא מוזט קומען אליין. 63	ביום שישי כתבתי לך מכתב ארוך על כך שאתה צריך לבוא בעצמך.
נאר איצט האב איך זיך בארעכינט. אז עס איז פאר דיר קיין פלאן ניט קומען. דען קומען אויף א חודש. וועסטע מעהר ניט וויסין וויא איך.	אבל עכשיו הבנתי [דברים לאשורם]. אם אין לך תוכנית - אל תבוא. אם תבוא לחודש לא תדע יותר ממני.
מיא באדארף דא זיצין ניט וויניגער. וויא א האלב יאהר קען מען איצט זיך אויף ריכטיג ערקונדיקין אז מיא וויל מאכין א נאיעם גישעפט.	אתה צריך לשבת כאן לא פחות ממשוהו כמו חצי שנה כדי לברר נכונה אם אתה רוצה לפתוח עסק.
אָלאַ וועגין באיערעס. איז פאראן דיא 2. און נאך איינע וואס איך האב זיך אויף זיא אָפּ גישטעלט. וועסטע דאס קענען קויפין דורך שיינקענען ⁶⁴	לגבי הפרדסים: יש שניים ועוד אחד שמשכו את העין. אפשר לקנות אותם דרך שינקין.
(צד שני) ווען איך וועל קומען. און דיר פארשטעלין. און דוא וועסט גיפינען אז עס איז גוט. און וועגין אקער ערד, איז לעת עתה נאך ניטא.	כשאני אבוא (לאודסה), ואציג בפניך (את הדברים), ואתה תחליט אם זה טוב. ולגבי הקלקה לחרישה, לעת עתה אין כזו.
גאולה סטארעט זיך קויפין אַי ארום רחובות און גדרה. אַי אין גליל גיווינטלאך וועט דאס נאך דויערין חדשים ביז עפעס וועט זיין. איז אז איך וועל קומען. און דיר פארשטעלן דעם לעבין פון דיא קאלאנסטין. און דעם איינטראג וויא איך וועל זיך ערקונדיקין און דוא וועסט גיפינען אז דאס איז גוט. וועסטע קענען דורך גאולה קויפין און נאכהער קומען אהער דאס בריינגין אין איין ארדענונג און קומען יעצט אויף אַ חודש אדער 2. וועט דאס דיר גאר ניט געבין. איז גלייך אז דוא זאלסט בלייבין צוא הויז. און איך וועל קומען. און דיר אלעס פארשטעלין אויף ריכטיג.	[חברת] "גאולה" משתדלת לקנות גם בסביבות רחובות וגדרה וגם בגליל. בדרך כלל העניין נמשך חודש עד שיגיעו למשהו. כשאני אבוא, ואציג לך את חיייהם של המתישבים (קולוניסטים), ואת המקדמה, כפי שאני אברר, ואתה תמצא (=תחליט) אם זה טוב. תוכל לקנות דרך [חברת] "גאולה", ואחר כך לבוא הנה לסדר [את העניין]. ולבוא עכשיו, בעוד חודש או שניים, זה לא יתן לך שום דבר (=לא יהיה מועיל. ר"נ) ועדיף שתשאר בבית. ואני אבוא (כלומר לאודסה. ר"נ), ואציג בפניך, כפי שצריך.
מארגין פארט איינער קיין אדעס יעקב הורוויץ. ער קען דיר און דוא איהם. וועט ער דיר אלעס פארלייגין. וויא איך האב מיט איהם גירעט. איך פאר היינט אין פתח תקוה, און אויף שבת וועל איך פארין קיין ירושלים. איך ווייט ניט [וויא] פיהל איך וועל דארט זאמען. נאכהיר וועל איך זיין נאך אַ מאהל אַין ראשון און אויף רחובות אָפּ ריידין אויף ריכטיג וועגין דער קניה, און נאכהער וועל איך פארין אהיים.	מחר מישוהו נוסע לאודסה, יעקב הורוויץ. הוא מכיר אותך ואתה אותו. הוא יציג בפניך את הכל, כפי שנדברתי איתו. אני נוסע היום לפתח תקוה ובשבת אסע לירושלים. אני לא יודע [כמה] זמן אני אהיה שם. אחרי זה שוב בראשון [לציון] וברחובות, ממש להגיע להסכם כמו שצריך בקשר לקניה, ואחר כך אסע הביתה.

<p>תהיה בריא אחרי הפרידה.⁶⁵ מאביך אברהם יצחק הכהן אני מברך את לאה והילדים, גם את הערשל (=צבי, הבן האחר. ר"נ) ומאשקע (=מאשה, זוגתו. ר"נ). הנ"ל</p>	<p>זיי גיזונד נאך דעם פרטיינג פֿון דיין פאטער אברהם יצחק הכהן איך גיריס לאהן מיט דיא קינדערלאך. אויך הערשלען מיט מאשקען הנ"ל</p>
--	--

גלויה 3: מירושלים

יום א ר"ח תמוז ירושלים תוב"ב⁶⁶

לבני היקר מ' חיים מו.

הנני זה היום הרביעי בירושלים כבר הייתי על כל המקומות הקדושים. התפללתי אצל הכותל, וכמה דמעה הקרו עיני בהתפללי שם. גם הייתי פה אצל ה' אייזענשטאט אשר יעבוד פה בהבאנק וגם אצל ה' יחיאל מיכל פינס⁶⁷ ונועצתי אתם. מחר הנני נוסע ליפו בחזרה. ומשם אסע עוד הפעם לרחובות וגם אהיה בגדרה. אף כי אדע על נכון כי אתה לנצח לא תוכל להסתגל להיות אכר. ורעיתך [צד ב] לאכרה. בכל זאת אתבונן עוד הפעם. ואם אקבל ממך טעלעגראמע כי אתה בעצמך לא תוכל לבוא הלום, אז תיכף בהשיגי אניה רוסית אסע הביתה. כי כבר השגתי פה גם קדחת וגם חארעע (מחלת החכוך) והנני מחכה בכליון עינים לשוב הביתה. בבואי אבאר לך הכל

⁶² 13.6.1909. כד בסיוון אכן היה ביום א בשנה זו, ה.ת.רס"ט. על חותמת הדואר אפשר לקרוא בבירור 10.6.1909,

כלומר שלושה ימים לפני התאריך הנקוב בכתב יד המחבר, והדבר תמוה.

⁶³ לא נמצא מכתב מיום שישי כלשהו המבקש עניין זה.

⁶⁴ הוא מנחם שנקין, שהיה חבר בלשכה היפואית של חברת "גאולה" שהוקמה על ידי הוועד האודיסאי לצורך קניית

קרקעות בארץ ישראל. אברהם יצחק נפגש עמו כנראה ביפו.

⁶⁵ לא ברור לי למה התכוון.

⁶⁶ 20.6.1909. ראש חודש תמוז היה ביום א' בשנת 1909. על חותמת הדואר האוסטרי אפשר לראות את המספר 21

ואת האות V של ציון החודש הששי (VI). כנראה שהגלויה נלקחה לבית הדואר למחרת יום הכתבה.

⁶⁷ על שני אנשים אלה ראו לעיל.

בפרוטרוט אשר ראיתי והתבוננתי. פה בירושלים לא מצאתי מאומה. כלם קודרי פנים, ומצפים בכליון עינים לנדבה אף כי למראה עינים העיר גדולה ובתים רבים חדשים נבנו בה אך כל אלה הם מנדבות עשירנו בחול. מצאתי פה בני דודי אחי אמי וכלם הם אנשים מופלגי תורה אך עניים ירודים כי גם בחלוקה חלקם דל ורזה מאד. יען כי אין להם מחו"ל שום עזרה. בכל זאת שמחו עמדי מאד. גם את דודתי פעשע מצאתי פה. והיא שמחה בחלקה וגם כל אנשי מאטעלע ראיתי פה, אקוה כי בשבוע זה אקבל ממך מענה. והנני אביך המיחל לראותך אברהם יצחק הכהן.

הנני דורש בשלום רעיתך ובשלום נכדי היקר מ שמואל מו ובשלום בנותיך הנ"ל
כן הנני דורש בשלום בני מ' צבי ורעיתו
אביכם הנ"ל

גלויה 4: מיפו שוב, לפני נסיעתו הביתה

יום ד 4 ט ו תמוז. 68 יפו

לבני היקר מ' חיים מו

היום כתבתי לך מכתב. כי אסע לרחבות. אך עתה בהשיגי ממך הדעפעטע.⁶⁹ כי אתה לא תוכל לבוא בעצמך. החלטתי לנסוע תיכף הביתה. ואי"ה [ואם ירצה השם] ביום ו' הב"על [הבא עלינו לטובה] אשב על האניה הרוסית. מתי אבוא לאדעססע אינני יודע, אבל אתה בטח תדע שם את היום אשר תבוא האניה. כי הנני שולח [צד ב] את מכתבי בפוסט האוסטרית. ולכן אבקשך כי תצא אל החוף לקדמני ראשי סובב עלי כגלגל, וכבר אכלתי חינא כנפש שבע⁷⁰ אנכי אדבר

⁶⁸ טו בתמוז הוא 4.7.1909, אך היה ביום א ולא ביום ד. הכיתוב יום ד 4 הוא משונה.

⁶⁹ כנראה המילה הצרפתית Dépêche, מברק.

⁷⁰ על פי הפסוק במשלי כז ז: "נֶפֶשׁ שְׂבִיעָה תִּבּוֹס נֶפֶת וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה כָּל־מֶר מְתוֹק".

היום עם שיינקין עוד הפעם. ואם תרצה לקנות איזה דבר אז יקנה פה בעדך. ואנכי אם יזכני ד' לשוב הביתה בשלום אשוה הכל לפניך כאשר ראיתי והתבוננתי. ואתה תעשה כחפצך וה' ינחך בדרך אמת. והנני אביך המקוה לראותך, אברהם יצחק הכהן. הנני דורש בשלום נכדי היקר מ' שמואל מו מירושלים כתבתי לך מכתב גלוי⁷¹ ועתה אינני יכול לכתוב לך כי ראשי יכאב לי מאוד. ואם ירצה כאשר אזכה לשוב הביתה אדבר אתך. והנני מוקירך אביך זקנך הנ"ל איך גיריס לאהן מיט דיא קינדער⁷² הנ"ל איך גיריס הערשלען מיט מאשקען⁷³ הנ"ל.

מכתב 1: נכתב עם חזרתו של אברהם יצחק מאודסה למוטול

יום ד'. 20. סענטאבר⁷⁴ מאטעלע

לבני היקר מ' חיים מו ולכלתי היקרה מ' לאה תו

מכתבי זה תקבל בני יקירי ביום הולדתך והנני שולח לך ברכתי במכתבי זה, כי תחיה חיים ארוכים חיים של אושר והצלחה. וכל ימך יהיו חיי ענג ותזכה לחג את יום חגך זה עד מאה ועשרים שנה, ואנחנו נקבל ממך ענג ונחת כי לך יאתה זאת. והנני משיבים תודות לך על כל הטובות והחסדים, אשר הנך עושה עמנו. כי יום ולילה הננו מזכירים את שמך לברכה, אנחנו באנו אמש בלילה לביתנו⁷⁵ וכל אוהבינו נאספו. וכבר הכינו למעננו אוכל וחמים. ועתה תסדר אמך את כל כלי הבית ותביא הכל במשטר וסדרים. הננו משיבים תודות ללאה⁷⁶ בעד הענבים אשר השיבה אמך את נפשה בהם בכל הדרך כי חלק מן התרנגולת והדגים הבאנו עוד הביתה.

הדרך היתה טובה לנו מאוד. אך ה' קאזאטשינסקי שתה יי"ש לשכרה. ויוציא לפנינו את כל רוחו⁷⁷ ויאמר כי הוא הנהו שונא את היהודים, כי המה מאמינים בהבל, ופ'אנאטיקים, ואני שאלתיו מדוע לקח לו אשה מבנות היהודים, אם נמאסנו בעיניו. ומדוע הנהו שולח [עמ' 2] את אשתו ובניו לבית התפלה אם הוא איננו מאמין גם בדתו, ויאמר כי הוא הנהו עושה זאת בחשבון כי אם לא ידעו בניו את מנהגי דתם, אז לא יקבלום לבית הספר, ואחר כן בכה לפני ויאמר כי יסבול מאד מחמותו אשר היא אדוקה בדתה, והיא תחרף תמיד את אשתו. מדוע המירה את דתה. והיא שונאה את בניו יען

⁷¹ דהיינו, גלויה.

⁷² אני מברך את לאה והילדים.

⁷³ אני מברך את הערשל (=צבי, בנו האחר של אברהם יצחק) עם מאשה (זוגתו של צבי).

⁷⁴ בספטמבר היה יום רביעי בשנת 1911, כנראה אז נכתב, ואולי אז ביקר את בנו באודסה.

⁷⁵ במוטלה.

⁷⁶ אשתו של חיים.

⁷⁷ כלומר שפך את לבו.

אשר הם ילדי נוצרים. וכאשר הנהו נוגע בכלי מאכלה, אז תשליך אותם החוצה לכן הנהו שונא את כל היהודים. ואחרי כן כאשר הפיג את שכרונו נכלם להביט בפנינו.

בעירנו היו במשך הקיץ הזה ארבעה שריפות אך תודות לד' כי יהודים לא סבלו מזאת.

חדשה נוראה שמעתי עוד בהיותנו בדרך כי במוצאי שבת מת פתאום ה' בנימין עקיבא עפשטיין משבץ הלב. הוא התפלל עוד מנחה בבית הכנסת ובשובו הביתה, אמר כי רע לו מאד. ותהי מהומה בבית. וה' עוזר ווייצמאן הלך אז ברחוב. ויבא הביתה וידבר עמו עוד דברים אחדים. וימת על ידי עוזר טרם הספיקו בניו להתאסף. ד' ישמרנו ממקרים כאלה.

[עמ' 3]

כתבו לי מה נשמע באדעססע ומי נבחר להדומה(?)⁷⁸

מאין עוד דבר ...⁷⁹

והנני אבכם המברככם בכל טוב
אברהם יצחק הכהן

לנכדי היקר מ' שמואל מו

על דבר נסיעתי תוכל לקרוא במכתבי זה אשר כתבתי להוריך. וחדשות אין אתנו. כתוב לי אם החלות ללמוד עם המורה העברי. ומה הנך לומד. וגם אני אכתוב לך כפעם בפעם והנני אביך זקנך אוהבך
אברהם יצחק הכהן

(ההמשך נכתב ברוסית)

תרגום	
לילדות היקרות אתיה ואנקה, כתבו לנו מדי פעם, ואנחנו נכתוב לכם. סבכם א. מוטולנסקי. תקודו (=תברכו) לסרילקה.	дорогое дѣты Этя и Анка, пишыте намъ каждой разъ и мы будемъ пысать вамъ. вашъ дедушка А. Мотолянский дайте поклонъ срильки ⁸⁰

מכתב 2: אברהם יצחק החולה, מוטול

יום ג 23 אוגוסט מאטעלע

לבני היקר מ' חיים מו

את הכסף ואת מכתבך היקר קבלנו.

מה אומר ומה אדבר. יותר מאשר שמחנו הכסף שמח אותנו מכתבך היקר. בקראנו אותו בכינו ושפכנו דמעות גיל. וכל היום לא יכלנו להתאפק מבכי, בראותנו את טוב לבך. כי בטרם נדרוש אליך תענה אותנו. את אשר תשאל אם יספיק לנו? לו אך יעזור ד' ולא נצטרך לתת לרופאים, אז יהיה הסכום הזה די והותר.

אין מלה בלשוננו להשיב תודות לך בעד חסדך הרבים אשר אתה עושה אתנו. והיננו מברכים את שם ד' אשר זכנו בבן יקר כמוך. להיות משען לנו לעת זקנה ככלות כחנו, האמת אגיד לך ולא אכחד, כי הייתי נבוך מאוד, כי חשבתי לעשות לי

⁷⁸ לא ידוע לי על בחירות לדומה האוקראינית בשנת 1909.

⁷⁹ מילה לא מפוענחת.

⁸⁰ בכתובה רוסית מודרנית: дорогие дети Этя и Анка, пишите нам каждый раз и мы будем писать вам. Ваш дедушка А. Мотолянский. дайте поклон срильки

חדר על החורף הבע"ל, אך הרגשתי בעצמי, כי לא אוכל לעמוד כימי קדם אך לא הרהבתי בנפשי לגלות לפניך את מבוכתי, ידעתי את הוצאתך הרבה, אשר עליך לעשות לביתך, ומה טוב אתה כי נדרשת אלינו בטרם שאלנו ממך עתה אוכל לשבת במנוחה ולהגות בתורה וחכמה כאשר אִנְתָּה נפשי, וד' ישלם לך בעד טובך, כי [עמ' 2] יחילו דרכיך ותהיה מאשר ומצליח כל ימך.

ותרוה נחת מצאצאיך כחפצך וחפץ אביך המברכך בלב ונפש
אברהם יצחק הכהן

בשבוע העבר שלחתי אליך ע"י בן אהרן דוב גאטליב שלש חוברות "השלוח" ושלושה ספרים וכרכים בעד מולקע.⁸¹ כתוב לי אם קבלת אותם.
הנני דורש בשלום רעיתך ובשלום צאצאיך הנ"ל

מכתב 3: ראשית מלחמת העולם הראשונה

צד א

לנכדי היקר מ' שמואל מו
את מכתבך קבלתי! אין השד נורא מאד כפי אשר יצירוהו: לכם נדמה כי אנחנו כבר בתוך המלחמה ורואים אנחנו את כל מוראיה. ובאמת לא כן הוא.
הצבא יעבור מדי יום ביומו אך הוא עובר אל הגבול. וגם כבר עבר את גבול פרוסיה, ועד אשר יבואו לבריסק יעברו עוד עדן ועדנים.

אמת היא כי נתיקרו פה מחיר צרכי אוכל נפש. כי לא יוכלו למשל להביא קמח ע"י מסלת הברזל או שאר דברים הנחוצים, אבל אנחנו כבר הכיננו קמח וסוקר ועוד דברים שונים. ועתה כבר מביאים בספינה⁸² הלום ממאטלע הלום ויש תקוה כי בקרוב יתחילו להוביל גם ע"י מסלת הברזל.
ואם חלילה גם תהיו המלחמה על בריסק גם אז נספיק לנסוע למאטלע בעגלה או בספינה אך אני אחשוב למשפט כי עד אשר יבואו לבריסק תגמר המלחמה ושלום ישוב בארץ.

חדשות אין אתנו.

והנני אביך זקנך

אברהם יצחק הכהן

צד ב

לנכדתי היקרות חנה ורחל!

קבלתי את מכתביכן ומאד התענגתי עליהם בראותי כי יש תקוה כי תיטיבנה לכתוב עברית אם אך תוסיפנה ללמוד ולכתוב. ואת אשר כתבת נכדתי חנה היקרה כי במכתבך אמצא שגיאות אך שלש שגיאות נמצאו ולא יותר. אך סגנון לשונך הוא טוב מאד ואקוה כי תעשי חיל בשפה הזאת אם אך תוסיפי להגות בשום לב.
ובמכתב רחל היתה אך שגיאה אחת.

אך על זאת אתפלא מדוע לא כתבה אסתר מאומה הנני דורש בשלומה ומבקש ממנה כי גם היא תכתוב לי ואז בטח אענה לה.

והנני אביכן הזקן

אברהם יצחק מאטאליאנסקי

השבה דורשת לשלומכן

הנ"ל

⁸¹ שמואל נכדו.

⁸² חיים צ'מריןסקי מתאר פעמים רבות בספרו את השימוש ב"רפסודות" והתחבורה הימית ממוטלה ואליה.